

## Boekbesprekingen

W. Dijkstra en J. Smit, **Onderzoek met vragenlijsten: Een praktische handleiding.** VU Uitgeverij, Amsterdam 1999, 210 pp.

'Bezint eer gij begint.' Een spreekwoord dat perfect het onderwerp van dit boek uitdrukt. Elke sociaal-wetenschapper die maar enigszins de bedoeling heeft inzicht te verkrijgen in de meningen, gedragingen en houdingen omtrent een onderwerp bij een representatief staal van een bepaalde bevolkingsgroep, wordt het warm aanbevolen dit boek bij de hand te nemen. Het laat de onderzoeker toe een adequate inschatting van tijd en middelen te maken om de nodige gegevens hetzij met behulp van een postenquête, een telefonische of mondelinge enquête – al dan niet computerondersteund – in te zamelen.

Na het eerste inleidend hoofdstuk, waarin de opzet van het boek en de voorbeeldonderzoeken voor de drie onderscheiden methodes van dataverzameling helder worden toegelicht, wordt in een tweede hoofdstuk de beginfase van een onderzoek aangekaart. Elk onderzoek dient uiteraard te beginnen met een probleemstelling. Wat wil men als onderzoeker te weten komen? Dienen de op te stellen onderzoeksvragen beschrijvend, verklarend dan wel toetsend te zijn of van alles wel een beetje? Bij elke onderzoeksvraag is het verder belangrijk duidelijk voor ogen te houden wat nu de onderzoekseenheid is en welke de variabelen. De talrijke opgenomen voorbeelden zetten de lezer alvast op het goede pad. Een andere prangende vraag is hoeveel personen er ondervraagd dienen te worden. Het antwoord op deze vraag is afhankelijk van factoren zoals het soort onderzoeksvragen, de te verwachten verdeling van de respondenten over de variabelen, de gewenste nauwkeurigheid van de schattingen en uiteraard de financiële mogelijkheden. Een handige checklist leidt de onderzoeker tot een afgewogen keuze voor een bepaalde methode van dataverzameling. In hoofdstuk 3 staat de steekproeftrekking centraal met zeer veel nuttige tips omtrent de praktische samenstelling van een steekproef voor de onderscheiden methodes van dataverzameling. Niet elke respondent die opgenomen is in de steekproef, zal willen of kunnen meewerken. Elk onderzoek zal bijgevolg in meer of mindere mate af te rekenen hebben met het probleem van nonrespons (hoofdstuk 4). Na een korte duiding van de problematiek wordt vrij uitvoerig en wederom vanuit een zeer praktische invalshoek stilgestaan bij mogelijke responsverhogende maatregelen. Onder de maatregelen voor telefonische en mondelinge interviews wordt het euvel van mogelijke weigerachtige respondenten niet uit de weg gegaan. Het overzicht van ondoelmatige en effectieve overhaalpogingen is zeer bruikbaar bij de voorbereiding van interviewers op het verkrijgen van medewerking. Deze link vinden we echter onderbelicht in het specifieke onderdeel over interviewtraining.

In de hoofdstukken 5 en 6 wordt iets uitgebreider ingegaan op twee belangrijke aspecten van een dataverzameling, met name het meetinstrument en de intermediaire rol van de

interviewer die het meetinstrument hanteert om de gegevens van de respondenten te verkrijgen. Voor wat betreft het formuleren van vragen en antwoordalternatieven worden een tiental basisregels op een rijtje gezet, die de onderzoeker als het ware steeds in het achterhoofd dient te hebben bij het opstellen van vragen. De toelichting bij het gebruik van een 'weet niet' of een 'niet van toepassing' antwoordalternatief, het effect van de volgorde van de vragen en het gevaar van sociaal wenselijke antwoorden attenderen de onderzoeker er alvast op, dat het opstellen van een goede vragenlijst niet alleen enige kunst maar ook enige kunde vergt. De formele taak van de interviewer bestaat uit het behulpzaam zijn van de respondent bij de uitvoering van zijn taak. Daarnaast dient de interviewer bij voorkeur een zekere persoonlijke relatie te ontwikkelen met de respondent om oprechte en accurate informatie te verkrijgen. Het afnemen van vragenlijsten kan bijgevolg niet door eender wie gebeuren. Na de werving en de selectie van potentiële interviewers volgt een grondige interviewtraining. Bovendien dienen de interviewers tijdens het veldwerk van nabij te worden begeleid en gecontroleerd. In het zevende en meteen laatste hoofdstuk volgt nog de wijze raad om een proefonderzoek op te zetten en wordt puntsgewijs de planning van een onderzoek behandeld. Hierbij komt ook het kostenplaatje van de verschillende onderzoeksfases in beeld.

Kortom, bij elke beginnende onderzoeker hoort deze praktische handleiding niet alleen in de boekenkast te staan, maar dient ze eveneens geraadpleegd te worden. Dit geldt zeker ook voor meer gevorderde onderzoekers, al zullen die soms niet helemaal krijgen wat ze willen. De opgenomen referenties voor eventuele verdere literatuur volstaan wellicht niet. Zo wordt onder het kopje 'steekproeftrekking' voornamelijk gewag gemaakt van aselechte enkelvoudige steekproeven. Op andere mogelijke types, zoals gestratificeerde, cluster- of tweetrapssteekproeven, wordt niet ingegaan. Een ander probleem doet zich voor wanneer lijsten van steekproefeenheden niet toegankelijk zijn of gewoonweg niet voorhanden zijn. Hoe kan een onderzoeker dan aan zijn respondenten komen? Bij de gevolgen van nonrespons wordt niet expliciet meegedeeld, dat om de componenten van nonrespons en de eventuele effecten ervan op de antwoordverdelingen in kaart te brengen, bepaalde gegevens tijdens de dataverzameling van zowel respondenten die wel meewerken als respondenten die niet kunnen of willen meewerken, op een gestandaardiseerde wijze geregistreerd dienen te worden. Bij het hoofdstuk over vragen en antwoorden is het spijtig, dat geen systematisch onderscheid wordt gemaakt tussen vragen over feiten, gedragingen en gebeurtenissen (al dan niet in een ver verleden) én opinie- en attitudevragen. Toch is er op dat terrein reeds heel wat onderzoek verricht met heel wat praktische tips als resultaat. Verder hebben inzichten uit de cognitieve psychologie voor een belangrijke impuls gezorgd in de zoektocht naar meer omvattende verklaringsmodellen voor respons-effecten. Bepaalde cognitieve interviewtechnieken hebben eveneens hun nut bewezen bij het uittesten van vragen. Enkele tips voor aanbevolen literatuur waren in deze context dan ook zeker op hun plaats geweest. Tot slot, in het hoofdstuk over de training van interviewers had een belangrijke taak van de interviewer, met name het contact leggen en het verkrijgen van medewerking, iets meer expliciete aandacht mogen krijgen. Het was bijvoorbeeld perfect mogelijk geweest om de efficiënte overhaalpogingen in het trainingsplan op te nemen. Evenmin wordt hier uitdrukkelijk verwezen naar recente literatuur betreffende de impact van de zogenaamde *doorstep interactions* op het al dan niet verkrijgen van surveyparticipatie.

Niettegenstaande de geformuleerde opmerkingen, willen we er toch op wijzen dat de jarenlange ervaring van de auteurs in onderzoek met behulp van vragenlijsten duidelijk tot uiting komt in dit boek. De talrijke voorbeelden en illustraties, de verzorgde lay-out en de vlotte verwoording maken het al met al een zeer nuttig naslagwerk voor onderzoekers

die niet alleen een survey wensen op te starten, maar het eveneens tot een goed einde wensen te brengen.

Ann Carton  
*Departement Sociologie, Dataverzameling en Analyse*  
*KU Leuven*

**Frank M. Weerman, Het belang van bindingen: De bindingstheorie als verklaring van verschillen en veranderingen in delinquent gedrag** (dissertatie). Geschriften van de Juridische Faculteit der Rijksuniversiteit Groningen (deel 11). RUG, Groningen 1998, 304 pp.

De bindingstheorie van Travis Hirschi (1969) is op dit moment één van de populairste theorieën voor het verklaren van (jeugd)delinquentie. De heldere en bondige betoogtrant van Hirschi heeft hier zeker aan bijgedragen; hij heeft niet meer dan 19 pagina's nodig om de volledige theorie te beschrijven. In tegenstelling tot andere theoretische perspectieven, zoals *strain*- of leertheorieën, is de bindingstheorie geen theorie die delinquentie verklaart, maar een theorie die het *niet-plaatsvinden* van delinquentie verklaart. Waarom zijn mensen bereid zichzelf aan de regels te houden, zo luidt de centrale vraag die deze theorie tracht te beantwoorden. Dit antwoord wordt gezocht in de wijze waarop individuen gebonden zijn aan de samenleving. Hirschi heeft vier bindingsmechanismen uitgewerkt. Hoe sterker deze bindingen, des te geringer de kans dat een individu de regels zal overtreden. Een aantrekkelijk aspect van de theorie is dat deze, beter dan *strain*- en leertheorieën, in staat is veranderingen in de tijd te verklaren. De betrokkenheid bij criminele activiteiten vertoont een sterke relatie met leeftijd. Delinquentie bereikt een piek in de adolescentie en neemt daarna weer af. Theorieën die delinquentie verklaren vanuit frustratie over omstandigheden (*strain*-perspectief) of vanuit aangeleerd gedrag (culturele-deviantieperspectief) zijn niet goed in staat deze veranderingen te verklaren. De slechte omstandigheden die geacht worden ten grondslag te liggen aan de criminaliteit, veranderen meestal niet substantieel na de adolescentie. Het is ook niet aannemelijk dat iemand na de adolescentie zijn aangeleerde (deviante) gedrag ineens afleert. De bindingsbenadering heeft in dit opzicht de sterkste kaarten. Bindingen van mensen zijn aan verandering onderhevig. Tijdens de adolescentie nemen de bindingen van kinderen met hun ouders en met andere maatschappelijke instituties tijdelijk af, om na de adolescentie plaats te maken voor nieuwe bindingen, bijvoorbeeld met een partner, met werk, et cetera. De theorie verklaart (jeugd)delinquentie dus vanuit een (tijdelijke) verzwakking van de bindingen.

De probleemstelling van Weerman is tweeledig. Enerzijds wil hij nagaan in hoeverre Hirschi's theorie bruikbaar is om verschillen respectievelijk veranderingen in delinquentie bij jongeren te verklaren. Op basis van een literatuurstudie komt hij tot een aangepaste versie van Hirschi's theorie. Anderzijds wil hij door middel van een empirisch onderzoek onder jongeren nagaan welke aspecten van bindingen en de ontwikkeling daarvan samenhangen met verschillen respectievelijk veranderingen in delinquentie. Het onderzoek kan niet worden opgevat als een toetsing van de herziene bindingstheorie in strikte zin, omdat de dataverzameling in de tijd voorafging aan de theorievorming. De studie heeft een longitudinale opzet met twee meetmomenten. Bij het eerste meetmoment waren de respondenten gemiddeld 16 jaar oud. Het tweede meetmoment lag gemiddeld anderhalf jaar later. Er is gebruik gemaakt van een gestratificeerde steekproef van 'niet-delinquente', 'middel-delinquente' en 'zwaar-delinquente' jongeren, die zijn gematched op een aantal achtergrondkenmerken. De jongeren werden benaderd via (vooral VBO-)scholen, Bureaus Alternatieve Sancties voor jeugdigen (BAS) en via justitiële jeugdinrichtingen.

Na een uitvoerige bespreking van de literatuur presenteert Weerman zijn aangepaste versie van de bindingstheorie. Belangrijkste verandering ten opzichte van Hirschi's theorie is dat in het model-Weerman niet alle bindingen een delinquentieremmend effect hebben. Sommige bindingen, bijvoorbeeld die met delinquente vrienden, worden geacht delinquentiebevorderend te werken. Dit is in tegenspraak met Hirschi's oorspronkelijke theorie, waaraan de assumptie ten grondslag ligt dat in de maatschappij consensus bestaat over normen en waarden. Dit impliceert dat er geen delinquentiebevorderende maatschappijbindingen kunnen bestaan. Om veranderingen in criminele betrokkenheid, met name het verminderen of stoppen met delinquentie, beter te kunnen verklaren, voegt Weerman nog een psychologisch element aan zijn theorie toe, namelijk de identiteitsontwikkeling bij adolescenten. Hij veronderstelt dat deze van invloed is op de ontwikkeling van bindingen.

Het empirisch onderzoek naar verschillen in delinquentie tussen jongeren bevestigt opnieuw dat sterke bindingen aan ouders, aan school en aan morele overtuigingen een delinquentieremmend effect hebben. De bindingen met delinquente anderen (vrienden, broers, partner e.d.) hebben daarentegen een delinquentiebevorderend effect. Dit geldt ook voor intensieve omgang met vrienden en het hebben van verkering. Opvallend zijn enkele interactie-effecten. Een goede relatie met de ouders heeft altijd een delinquentieremmend effect, ook al zijn de ouders zelf op het criminele pad. Intensieve omgang met vrienden leidt echter alleen tot meer delinquentie indien die vrienden ook delinquent zijn. Combinaties van bindingen blijken consistenten samen te hangen met (de afwezigheid van) delinquentie dan afzonderlijke bindingen.

Het *longitudinale* onderzoek naar veranderingen in delinquentie levert aanzienlijk minder steun op voor de bindingstheorie. Een afgenomen criminaliteitsniveau bij de tweede meting blijkt samen te hangen met een 'achteruitgang' in bindingen. De data laten veel fluctuaties op individueel niveau zien. 'Niet-delinquenten' op t1 zijn op t2 'middel-delinquent' geworden en omgekeerd. 'Zwaar-delinquenten' zijn 'middel-delinquent' geworden of helemaal gestopt et cetera. De grote fluctuaties doen vermoeden dat er veel toevalsschommelingen in het spel zijn. Waarschijnlijk is de korte *follow-up*-periode van anderhalf jaar hier debet aan.

Weerman heeft een mooie studie afgeleverd. De discussie over Hirschi's theorie oogt zeer compleet, waarbij ook de historische en zelfs de beleidsmatige aspecten van de theorie aan bod komen. Prettig is ook de uitgebreide verantwoording van de opzet en uitvoering van het onderzoek. Dit stelt de lezer in staat om de resultaten op waarde te schatten. De gegevens zijn diepgaand geanalyseerd en de analyses worden op een toegankelijke manier gepresenteerd. Er zijn echter ook zwakke punten aan te wijzen. De uitbreiding van de bindingstheorie met een theorie over identiteitsontwikkeling komt nogal uit de lucht vallen. Hiermee wordt ook de aandacht verlegd van het verklaren van veranderingen in delinquentie naar het verklaren van veranderingen in bindingen. Een onnodige toevoeging, want de oorspronkelijke bindingstheorie biedt voldoende mogelijkheden om veranderingen in de tijd te verklaren. Jammer is ook dat de causale volgorde van de verschillende bindingselementen in de herziene theorie niet geproblematiseerd is. 'Aantal uren doorgebracht met vrienden' en 'een slechte relatie met ouders' zijn allebei sterke predictoren van delinquentie. We mogen toch aannemen dat het hier niet om ongecorreleerde verschijnselen gaat. Sommige begrippen in de herziene theorie roepen veel vragen op. Wat te denken van 'bindingen als individueel attribuut', 'bindingsaanbod', 'gevoeligheid voor bindingen', 'morele gevoeligheid' et cetera. Het toevoegen van nuance aan de bindingstheorie gaat soms wel erg ten koste van de helderheid.

Ben Rovers

Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving  
Leiden



M.W. Bol, G.J. Terlouw, L.W. Bles en C. Verwers, **Jong en gewelddadig: Ontwikkeling en achtergronden van de geweldscriminaliteit onder jeugdigen**. WODC, Den Haag 1999, 173 pp.

De aanleiding van het onderzoek was een discussie in de Tweede Kamer over de notitie Jeugdcriminaliteit (1996): de geweldscriminaliteit van jeugdigen zou sterk zijn toegenomen. Het WODC werd gevraagd dit nader te onderzoeken. Het onderzoek richtte zich niet alleen op de vraag hoe de geweldscriminaliteit onder jongeren zich sinds 1985 heeft ontwikkeld. Daarnaast werd de vraag gesteld wat er in de literatuur bekend is over de achtergronden van geweld en agressie onder jongeren, en vervolgens hoe de eventuele toename van het geweld door jeugdigen van daaruit valt te verklaren.

De trendstudie naar de ontwikkeling van geweldscriminaliteit is gebaseerd op cijfermateriaal van de politieregio Haaglanden, CBS-politiegegevens en zelfrapportage-gegevens uit nationale surveys. Het beeld dat hieruit naar voren komt is, dat er inderdaad sprake is van een toename. Op basis van CBS-gegevens is de toename: mishandeling met factor 3, diefstal met geweld factor 4,4; bedreiging factor 4,8, seksuele misdrijven factor 2 en levensmisdrijven factor 4,6. Overigens is er ook een toename van de niet-gewelddadige criminaliteit. De onderzoekers bespreken ook voor elk gegevensbestand de voordelen en beperkingen; zo zou de stijging in de CBS-politiestatistieken voor een deel resultaat zijn van automatisering in de loop van deze periode. Dit brengt de onderzoekers tot de conclusie dat de toename reëel moet worden geacht, maar dat zij niet zo groot is als de cijfers op het eerste gezicht suggereren.

Hoewel het hier gaat om een trendstudie met een beperkt doel, levert zij interessant materiaal op voor discussies en methodologische reflecties op documenten onderzoek. In het verslag wordt al uitgebreid ingegaan op het verschillende karakter van informatie uit het landelijke opsporings- en registratiesysteem (HKS), waaronder processen-verbaal, de verzamelformulieren voor de CBS-politiecijfers en de WODC survey vragen voor jongeren. Dat maakt de onderzoekers al voorzichtig wat betreft de conclusie over de hoofdvraag: is het geweld sterk toegenomen? Je zou kunnen zeggen dat de op deze documenten gebaseerde cijfers in de eerste plaats refereren naar de productiecontext van de documenten, en pas in tweede instantie iets zeggen over de ontwikkelingen in de samenleving. Zijn meisjes gewelddadiger geworden (het geweld door meisjes is sterker toegenomen dan dat door jongens, maar is een fractie 1/7 daarvan), of is het productieregime veranderd en worden bepaalde handelingen van meisjes vaker in dit soort documenten geregistreerd als crimineel geweld? De voorzichtige conclusie (er is een toename, maar niet zo groot als het lijkt) lijkt mij dan ook niet meer dan een goede gok: deelstatistieken geven spectaculaire toenames en soms ook afnamen aan!

Het tweede deelonderzoek richt zich niet op die toename, maar op de algemene vraag naar de achtergronden van geweldscriminaliteit van jeugdigen. De invalshoek is de levensloop, de ontwikkeling van geboorte naar volwassenheid, om de factoren te inventariseren (uit de biologie, persoonlijkheidspsychologie, ontwikkelingspsychologie, orthopedagogie, sociale psychologie, sociologie, antropologie), die in de literatuur over geweldscriminaliteit worden genoemd. Van individuele factoren als de genafwijking MAOA, aandachtstoornis ADHD, gecontroleerde en impulsieve agressie tot opvoedingsondersteunende programma's, schoolassistenten en de positie van minderheden in de samenleving. Er is ook gericht gezocht naar literatuur waar de clustering van dit soort factoren aan de orde kwam. De resultaten zijn wat teleurstellend, omdat duidelijke patronen niet uit de onderzoeksliteratuur naar voren komen. Wel is aangetoond dat vroege starters vaak jarenlang crimineel blijven en bij late starters het criminele gedrag van voorbijgaande aard is.

In een derde deelonderzoek zijn van acht jeugdige daders casusbeschrijvingen gemaakt op basis van interviews en gegevens uit de strafdossiers. In deze levenslopen keren een groot aantal van de eerdergenoemde risicofactoren terug. Opvallend is verder dat vijf van de acht jongeren de verantwoordelijkheid voor het geweld buiten zichzelf leggen. Vervolgens zijn ook gesprekken gevoerd met ervaringsdeskundigen op het gebied van agressie en geweld zoals bijvoorbeeld een schooldirecteur, een rector van de middelbare school, een jongerenwerker, een politiefunctionaris, een straathoekwerker. Zij zijn vrijwel allen van mening dat de geweldstoename toe te schrijven is aan de toename van het *groepsgeweld*, en dat allochtone jongeren aan veel risicofactoren blootstaan. Ook onderscheiden zij typen delinquenten, die aan verschillende combinaties van risicofactoren blootgesteld zijn geweest.

Ten slotte gaan de onderzoekers in op de vraag naar de mogelijke verklaringen voor de toename van het jeugd geweld. In globale termen concluderen zij dat veel 'risico' gelegen lijkt te zijn in de afwezigheid van gerespecteerde gezagsfiguren in de omgevingen waar het kind opgroeit: instabiele thuissituatie, gebrek aan orde en discipline op school, uitgaansgedrag gepaard aan alcoholconsumptie, extreme consumptie van mediageweld waaronder ook gewelddadige computerspellen.

In de beleidsaanbevelingen leggen de onderzoekers de nadruk op het wegnemen van risicofactoren die zich voordoen vroeg in het leven van opgroeiende kinderen. Dat vraagt om een integrale aanpak: opvoedingsondersteuning bij de voorschoolse jeugd, schoolassistenten en mentorschap op basis- en middelbare school, ontmoediging van alcoholgebruik en perspectieven voor allochtone jongeren. Het perspectief is hier weer de carrière van de gewelddadige jongere, de factoren die bevorderen, dan wel voorkomen dat een risicojongere geweldscrimineel wordt. Dat is ongetwijfeld relevant, maar het boek geeft ook indicaties dat de verandering ligt op een ander niveau, groepsgeweld als onderdeel van uitgaansgedrag, veranderde omgangsvormen, andere houding ten opzichte van gezagsdragers en medeburgers, ontbreken van zinvolle arbeid en toekomstperspectief; veranderingen in registratiesystemen, andere prioriteiten in het politieregime et cetera. Een deel van de voorgestelde maatregelen is ook in overeenstemming met een dergelijk maatschappelijk perspectief op verandering van de geweldscriminaliteit. De voornaamste vraag is voor mij of de beginvraag niet vanuit een veel te eng tijdsperspectief is bekeken: zou een studie naar de ontwikkeling van het geweld sinds de jaren vijftig niet een veel helderder beeld opleveren over geweldscriminaliteit onder jeugdigen?

*Fred Wester*  
*Sectie Methoden*  
*Katholieke Universiteit Nijmegen*